

ESKİ TÜRK DÜNYA GÖRÜŞÜNDEKİ “KUT” VE “KARGA” KAVRAMLARI

The Concepts of “Kut” and “Crow” in Ancient Turkic People’s Worldview

Nurbolat BOGENBAYEV*
Aydın CALMIRZA**

ÖZ

Makalede eski Türklerin geleneksel dünya görüşündeki “kut” kavramı mitolojik ve arkeolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kut kavramı Türklerin dünya görüşünde, yaşamında ve aile gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kut kelimesi sadece bereket-birliğin, zenginliğin ve baht-rızkın ifadesi değil, aynı zamanda Tanrı'nın lütfü olarak düşünülmüştür. Kut kavramının ikinci bir anlamı da onun, insanın canı ve ruhu olarak da düşünülmesidir. Türk milletleri Kut kelimesini özel isimlerin kökü olarak da kullanmışlardır (kutun isimleri de olumlu şekilde etkileyeceğine inanmışlardır): İlderis Kutluğ Kağan, Kutluğ-Demir, Kutan (Kıpçak Hanı Kotan), Kuttuk-Seyit, Kutum-Nazar, Kutpan, Kuttu-Bek, Kutluğ Boyla Tarhan vs. Ayrıca, “kut” kavramı herhangi bir kuş ile ilişkili olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Türk halklarında “kutu uctu”, “kut kondu” veya “baht kuşu kondu” gibi deyimlerin olduğu bilinmektedir. Acaba o hangi kuş olabilir? Kut kavramı ile ilişkili olan kuşun karga olduğunu Türk halklarının sözlü edebiyat ürünlerinde ve folklorunda görmekteyiz. Ayrıca, karga ile araştırma konumuz olan kut kavramının anlamsal yakınlığını gösteren bilgilerin (atasözleri, deyimler ve sıfat tamlamaları) başlangıçtaki anlamının eski Türklerden günümüze kadar değişmeden ulaştığını da görmekteyiz. Makalede yukarıda bahsedilen meseleler yeni kaynaklara dayanarak kapsamlı bir şekilde araştırılacaktır. Araştırma Paleoasya halkları (İtelmenler, Koryaklar), Evenkiler, Kızılderililer ile Orta Asya Türklerinin yanı sıra Eski Çin halklarının mitolojilerini de kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kut, Eski Türk Dünya Görüşü, Tanrı, Karga, Kutlug.

ABSTRACT

This article is devoted to the analysis of the concept of “kut” from the mythological and archaeological aspects, which is contained in the traditional worldview of ancient Turkic peoples. The word “kut” played an important role in the worldview of Turks, in their manner of the life, in the development of the family. The kut is not only a sign of wealth, abundance and unity, but also is considered as a gift of God. And the second meaning of the word is the human soul and spirit. Turkic people used the lexeme “kut” as the root of the personal names to give them an omen: İlderis Kutlug Khan, Kutluk-Temir, Kutan (Kotan is king of Kipchak), Kuttuk-Seyit, Kutum-Nazar, Kutpan, Kuttu-Bek, Kutlug Boyla Tarhan, and so on. Also, we can consider the concept “kut” in association with the concept of a bird. Because it is known that Turkic people have kept idioms like “kutu ushtu”, “kutu kondy” or “bahyt kusu kondy”. What kind of bird could it be? In addition, the conception of equal meaning of “kut” and “crow” (proverbs and phrasal verbs) has come down to us from the period of old Turkic people keeping to its semantic meaning and this made a support to the novelty and topicality of the paper. This article is aimed to explore in detail the above-mentioned issues with the help of new resources. The research work covers mythologies of Paleoasian people (İtelmens, Koryaks), Evenkeys, North American Indians, Central Asian Turks, and also ancient Chinese people.

Key Words

Kut, Worldview of Ancient Turkic People, God, Crow, Kutlug.

* L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Doktora adayı, Astana/ Kazakistan, nurik198080@mail.ru

** L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Filoloji Bilimleri Doktora adayı, Astana/ Kazakistan, aidynasylbek@hotmail.com

Giriş

“Kut” – Türk halklarının geleneksel dünya görüşünde kutsal bir kavramdır. *Eski Türk Sözlüğü*’nde “kut” kelimesi bir baht, zenginlik, rızık anlamına gelir (Drevnetyurkskiy slovar 1969:471). Talat Tekin’in “Orhon Yazıtları” kitabındaki sözlükte kut *talih, Tanrı’nın lütfü* - olarak anlatılır (Tekin 2003:106). Eski Türklerde “kut” kelimesi şu anlamları belirtmiştir: 1) can, ruh; 2) baht, uğur, başarı, rızık; 3) yücelik, mertebe; 4) gerçeğe ulaşmak, aydınlanmak, 5) sevinç (Kazakistan Ulttıq Entsiklopediyası 2004:149). Buna ilişkili insan ve hayvanların, bitki oluşumun, yaratılış kanunlarının bütün temelleri ve tüm yaratılış büyü ruhlarla bağlı, yani kut’a muhtaç diye anlaşılmıştır. Kut Tanrı’dan gelmiş ve halk hükümdarları “*Kut konmuş insanlar*” olarak düşünülmüştür (Jean-Paul Roux 2011:90-92). Eski Türk dini-mitolojik dünya görüşü içerisinde oluşan kut kavramı sonradan Türk bozkırında mutasavvıflar ile gelişerek, zenginleşmiştir ve doğal-nefsi ölçüyle sınırlanmayıp büyük uygarlık derecesine ulaşmıştır. Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” eserinin adı Türklük olmuş kut kavramının İslamlik etkisiyle değişmesinin delili olabilir. Böylece tarihsel gelişim sürecinde kutun kökeni Allah’tan gelen kutsal nur, güç, tüm iyilik, bereket olarak yeni bir anlamları da benimsemiştir. Buna örnek olarak Kazak Türklerinin geleneksel dünya görüşü ve adetlerinde kutla ilgili eski mitolojik, Tanrılık ve tasavvuf kavramlarının bir biriyle bağlantılı olduğunu dile getirebiliriz. Halk adetlerinde kutun tarzı ve görünüşü çeşitli olarak ifadenmiştir. Örneğin,

bir aile şöhretinin artmasını aileye gelen kutla ilişkilendirilmiştir. Yani, kut “insanın başına konan bir “Baht kuşu” (ba+kut qusu) olarak belirtilmiştir (Kazak Tilining Tüsindirme Sözdigi 2008:104). Benzer örneği Prof. Dr. Hikmet Tanyu’nun “İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı” eserinden alıntılanarak şöyle sunabiliriz: Karahanlı Türklerinden olan Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügatit Türk’te: “Kut, kutluluk, Kutluk” demekte ve:

“Kut Kuwıg berse idhim kulinga
Künde işi yükseben yokar agar”

“Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse, hergün onun işi yükselir” (Tanyu 1980:74).

Kut kelimesinin çeşitli anlamları yanında kutsallık, ilahi kudret, mutlu tanrısal güç, v.b. açıklamaları biliniyor. Bu kelimenin diğer dillerdeki Sami Kaduş, kadeş, Kudüs, Mukaddes v.b. anlamları yanında, Tanrının 99 adından (Esmâ -el Hüsna) birisi de El Kuddus’ tür (Tanyu 1980:78).

Bu çalışmada öncelikle kutun Yakut ve Kazak Türklerinde “can” ve “ruh” anlamlarında tanındığı şekliyle ele alınacaktır. Sonradan da bir baht, zenginlik, rızık anlamıyla irdelenecek ve kut ile kuduk kavramlarının anlamsal yakınlıkları dile getirilecektir. Ayrıca kutun Türk isimlerindeki yansıması da incelenecektir. Mitolojik kaynakların temelinde kut ve karga sembolleri arasındaki ilişkiler üçüncü alt başlığın konusu olacaktır.

Kutun “Can” ve “Ruh” Anlamlarıyla Kullanılması

Kut, bütün canlı varlıkların canıdır (Kirişçiöğlü 2010:1). Türk halklarının biri olan Yakutların dünya görüşünde insanın üç kutu olduğu

bilinmektedir. Bunlar: Buor-Kut (Yer-Kut), Salgın-Kut (Hava-Kut), İca-Kut'tur (Sahib-Kut veya Ana-Kut). Ölmek üzere olan bir Yakut insanı "kutum", "surum" (oh canım) diye can acısını belirtmiştir (Troçanskiy 1902:72). Bu alıntıdan Yakutların kutu, Tanrı ve onun verdiği can anlamında kullandıklarını görmekteyiz. İnsan öldüğünde kut (can) veren Tanrı canı geri alıyor anlamı bulunmaktadır. Örnek olarak "Kutun-sürün xamnatım (ürgüttüm) yani "onun mevcudiyetini sarstım (korkuttum) (Kirişçioğlu 2010:1). Yakutların inancındaki İca-Kut (Tanrı-Kut) Kazak Türklerinde "Zare-Kutu" olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Kazak Türklerinde korkmuş insan "Zare-qutım qaştı" diyerek can korkusunu anlatır.

Eski Türklerin gelecek nesillerinden olan Kazaklar bir şeyden çok korktuğu zaman korkularını "zarem qalmadı, qutum qaştı", yani zare-kutum kalmadı, canım çıktı diye ifade etmişler. Kutun bu anlamı Kazak Türklerinde sonraki yüzyıllarda da kullanılmış olup anlamı değişmemiştir. Örneğin, "Süyünbay'ın¹ dilinen kutu kaşmış olan Tezek Töre² şairi sözünden yanılmak için Arka'dan³ Tübeği çağırmıştır" (Coldasbekov 2012:153). Burada "kutu kaşmış" kavramı, Tezek Töre'nin çok korktuğunu belirtmektedir. 19. yüzyıl Kazak Edebiyatından alınan bu alıntıda kutun can anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Evenki dilinde de "kutu" kelimesi vardır, onun anlamı da "can" hem de "bahtı" belirtmektedir. (Vasileviç 1958:225). G.M.Vasileviç kendisinin *Evenki-Ruşça Sözlüğü'nde* can mana-

sındaki *kutu* kelimesinin Tunguz dil grubunun Nigedal ve Solon dillerinde de aynı anlamda rastlandığını söylemektedir.

Kut'un "Baht", "Zenginlik"/ "Devletli" ve "Rızık" Anlamlarında Kullanılması

Yukarıda bahsi geçenlerden yanı sıra, "kut" kavramının baht, zenginlik ve rızık anlamında da kullanıldığını belirtmiştik. Kut kelimesinin bu anlamlarla ilgili birkaç sıfat tamlamaları ve deyimleri mevcuttur. Örneğin, kutlu mekân (yeni mekânınız kutlu/hayırlı olsun), kutlu yer, kutlu yurt (kutlu ülke), kutlu misafir (kutlu misafir gelirse koyun ikiz doğar), kutlu gelin, kutlu adım (yeni adımın kutlu olsun), kutluyorum vs.

Türk dünyasında kut kelimesi varlığın, rızık, baht ve bereketin işaretidir. Kut kelimesine Orhon Abidelerinde de karşılaşılır. Kül Tegin yazıtının Güney yüzünde: "Tengri yarlıkadukın üçün, [özüm kutum bar üçün, kağan olurtum" yani "*Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum*" şeklinde dile gelmektedir (Ergin 1996). Kül Tegin yazıtının Doğu yüzünde: "Anda kisre tengri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar için ölteci budunung turgürü iğittim. Yaling budunung tonlug cıgary budunung bay kıldım. Az budunung öküş kıldım" (29. satır.) Yani: "Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım" (Tanyu 1980:75) demektedir. Bu alıntılardaki kut "devletli", manasında varlığı açıklamaktadır. Ayrıca, Bilge Kağan yazıtının Kuzey yüzünde de:

“Tanrı bağışlayıp, kutum-bahtım olduğu için ölümcül halkımı dirilttim” diye yazılmıştır (Coldasbekov, Sartkocaullı 2005:188, 258). Bu yazıtlarda kutum-bahtım diye gövdemde canım, başımda bahtım olduğu için, az halkımı yaşatabildim diye “kutu” Tanrı’nın hediyesi olarak anlatmıştır.

Kül Tegin anıtında “Iduk Ötüken” kavramı ile karşılaşılır (Coldasbekov, Sartkocaullı 2005, 257). Örneğin, “Iduk Ötüken y[ış bodun bardıĝ. İlgerü barıĝma]”, Eski Türkçeden günümüz Türkçesine aktarılması: Kutsal Ötüken daĝları halkı, (yerini yurdunu bırakıp) gittin (Tekin 2003:44-45). Araştırmacılar “Iduk” kelimesini kutsal ve mukaddes olarak belirtmişlerdir (Ergin 1996). Tabi ki, bu aktarma kelimenin anlamını bozmuyor, fakat kutsal yerine kutlu (kutlu Ötüken olarak) diye aktarılması daha doğrudur. Yani *kutlu Ötüken* demek daha uygundur. Çünkü *kutlu* kelimesi Türk halklarındaki bütün iyilikleri içeren benzersiz bir kelimedir. Ötüken Türk Kağanlarının, Türk halklarının kutlu mekânı sayılmıştır. Bununla ilgili Bilge Kağan yazıtında “Türk Kağanı Ötüken mekânında oturursa, (o zaman) halkına kaygı yoktur” diye, Ötüken’i güvenli, kutlu bir yer olarak özellikle belirtmiştir (Coldasbekov M., Sartkocaullı K. 2005, 190). Kutlu (Iduk) Ötükende oturulursa bereket içinde yaşayacaklarına inanılmıştır. Göktürk dünya görüşünde “Iduk yiri-subu” kutlu olarak sayılmıştır, buradaki yiri-subu (iduk yiri - kuduk) dedikleri de kuduk-sudur.

Eski Türk Sözlüğü’nde *kuduk* (kuyu) kelimesi de vardır (Drevnetyurkskiy slovar 1969:463). Günümüz-

deki Kazak Türkçesinde kuyu eski Türkçeden değişmeden kudık (quduq) olarak söylenmektedir. Bu kuduk kelimesinin kökünün kuttan alınması mümkündür. Çünkü kuduktaki (kuyudaki) suyun – hepimize belli olduğu gibi – insan hayatında çok önemli bir değeri vardır. Kut kavramı da Türklerin anlayışında yaşam için su kadar hayati öneme sahip olduğu, bu iki kavramı anlam açısından bir araya getirmektedir. “Kuduk” ile “kut” kelimelerine dil analizini yapan Prof. Dr. Maĝripa Eskeeva şunu dile getirmektedir: “Kud(ık) ≈ Kut(ı) kelimelerinin terkiibinden t ≈ d ses kombinasyonunu görmekteyiz, taklit sisteminde t, d seslerinin ideofonlu özelliği açık görünmektedir” (Eskeeva 2011:320). Kuduk kelimesindeki *kud/kut* ile *k-udık/kut-ıdık* -ın Orhon Yazıtlarındaki “Iduk yiri-subu” bağlantılarını karşılaştırabiliriz. Türk dillerindeki «u(y)» ve «ı» harfları bazen bir anlamda kullanılabilir, örnek olarak, «Umay» kelimesi bazen «İmay» şeklinde de söylenir (Potapov 1973:265-286). Sunduğumuz örneklerde “Kut” ile “Kuduk” kavramlarının anlamsal yakınlıkları görünmektedir.

Eski Türkler kut kelimesinden kişi isimlerini ve unvanlarını da oluşturmuşlar: İteriş Kutluĝ Kağan, Kutluĝ-Demir, Kutan (Kıpçak Hanı Kotan), Kuttuk-Seyit, Kutum-Nazar, Kutpan, Kuttu-Bek, Kutluĝ Boyla Tarhan, Kutluĝ Bek, Kutluĝ Buka, Kutluĝ Tona (Drevnetyurkskiy slovar 1969:473). Bunların çoğu çeşitli zamanlarda yaşayan tarihi şahıslardır.

Eski Türk Kağan ad ve unvanları bakımından kut kelimesi devlet bulma, devlet idare etme yetkisinin

Tanrı'dan ilahi bir kuvvet olarak bahşedilmesi şeklinde ifadesini bulmaktadır. "Kut" kelimesinin "Tanrı'nın vermiş olduğu devlet idare etme yetki ve şansı" anlamında kullanıldığı, Türk Kağanları'na ait bazı unvanları şöyle sıralayabiliriz (Tanyu 1980:75):

Göktürkler'de:

İlteriş Kutluğ Kağan (682-693) İkinci Doğu Türk Kağanlığı'nın temelini atan-tarihi bir şahıstır. O elli yıl Çin baskısı altında olan halkına (Türk Budununa) özgürlük, varlık ve kut-bereket getiren ulu kağandır. Kağan Anıtı Moğolistan'ın Bulgun bölgesindeki Bayan ağıt sumunui Şivet-Ulan Dağı'nın tepesinde bulunmaktadır (Coldasbekov M., Sartkoculu K. 2005:69). İlteriş Kutluğ Kağan Çin kaynaklarında "Gudulu" adıyla çok tanınmıştır (Kayırken 2010). Tarihi kaynaklar ve Orhon Abidelerinden Kutluğ Kağan'ın halkına kutlu bir kağan olduğu bilinmektedir. O Çin tahakkümüne karşı kullanılan iki teşebbüsün tecrübelerinden faydalanarak farklı bir strateji uyguladı. Diğerleri gibi Çin'in kuzeyinde onlara yakın bir yerde durmadı ve kuzeye atalarının eski merkezi olan Ötüken'e gitti (Taşağıl 2012:302-303). Kağanın "Kutluğ" ismi halkını Tabgaçlar'ın baskısından kurtarıp, Türk kabilelerini kutlu Ötüken ve kutsal Çogay-Kuz'a yerleştirerek, halkının şükranlarını alan, birine - Kağanımız "kutlu oldu" diye "Kutlu han" olarak - halkının verdiği şanlı bir ismi olabilir. Dolayısıyla, Ural Altay dil ailesindeki Tunguz dilleri grubunun Evenki dilinde "kutuçi" kelimesi şanslı, mutlu, kutlu olan anlamına geldiğini de belirtmemiz gerekmektedir. (Amurskiye evenki 2003:228).

Dolayısıyla İlteriş Kutluğ Kağan'ın unvanı "Memleketi – ili derleyen, Tanrı tarafından devlet idare etme şansı ve yetkisiyle donanmış" anlamındadır (Tanyu 1980:75);

Bilge Kutluğ Kağan (734-741) Göktürkler'in son kağanlarından. Unvanı "Bilgili, Tanrı tarafından devlet idare etme şansı ve yetkisiyle donanmış kağan" anlamındadır (Tanyu 1980:76);

b) Türgiş Hânedan'ında: İletmiş Kutluğ Bilge Kağan (740-742);

c) Uygur Kağanlığı Dönemi: Kutluğ Bilge Kül Kağan (745-746) - Uygur Kağanlığı'nı kuran Uygur kağanı; Alp Kutluğ Bilge Kağan (789-790); Ay Tengride Kut Bolmuş Külüg Bilge Kağan (790-795); Ay Tengride Kut Bolmuş Alp Bilge Kağan (808-821); Tengride Kut Bolmuş Küçlük Bilge Kağan (821-825);

ç) Turfan Uygurları'nda: Turfan Uygurları'nın ilk Kağanı Pang (Menglig) Tigin'in (856-?) unvanı: Ulug Tengride Kut Bolmuş Alp Külüg Bilge Kağan idi. Bu uzun unvanın manası da Büyük Tanrı'dan talih bulmuş, savaşçı, çalışkan, bilgin kağan anlamındadır (Tanyu 1980:76).

d) X. yüzyılda: Künay Tengride Kut Bolmuş, Ulug Kut ormanmış, Alpın, Erdemin, İl Tutmuş, Alp Arslan, Kutlug, Bilge Tengri Han: yani "Güneş ve Ay Tanrısı'ndan devlet idare etme şansını bulmuş, büyük bir talihle tahta çıkmış, kahramanlığı ve erdemi ile memleketi idare etmiş, Alparslan, Kutlu Bilgin Kağan, anlamındadır" (Tanyu 1980:76).

Prof. Dr. Hikmet Tanyu bu Eski Türk Kağanlarının adlarında ve unvanlarında rastlanmış kut, kutluğ ke-

limelerini “Tanrı tarafından kutlulanmış, şereflendirilmiş “anlamında izah etmiştir. Yani kut kelimesinin Türk Hakanları’nın unvanı olarak kullanılmasında temel düşünce “Tanrı’nın devlet idare etme yetkisini vermesi”dir. Türkler, devletin Tanrı tarafından verildiğine, millet ile Kağan’ın durumunun Tanrı tarafından yaşandığı ve tayin edildiğine inanırlardı (Tanyu 1980:76). Bu konseptteki ortak fikri Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in eserinde de görmekteyiz: “Eski Türk dilinde devlet, sözü; Türkçe ‘kut’ anlayışıyla karşılanmıştır” (Ögel 2010, II:559)

Kut ve Karga Sembollerinin İlişkileri

Eski Türk dünya görüşünde kutsal sayılmış “kut” anlayışının uçmak, konmak gibi özellikleri onu soyutluktan somutluğa döndürerek bir kuşla ilişkilendirir. Kuş denen yaratığın Türk dilinde ayrılmaz özelliği uçmaktır (Akalin 1990:40). Proto-Türk geleneklerinde Garuda, Simurg, Tuğrul, “Kara-kuş” - kartal gibi mitolojik kuşlar bulunmuş ve kutsal sayılmıştır (Ögel 2010, II:545). Türk dünya görüşündeki kuşların önemi üzerinde çok sayıda araştırmalar yürütülmüştür. Ama kuşların kut anlayışıyla bağlantılılığını inceleme ele alınmamıştır.

Bu aşamada kut ve kuş (karga) kavramlarını birlikte mümkün olduğunca karşılaştırarak incelemekte fayda var. “Karakargayı “kut” kavramı ile özdeştirmemiz nasıl olur?” diye bir fikir doğabilir. Kut kavramının uçmak yeteneği “kut” mifonimin “kuş” kelimesiyle bağlamaya yönlendirmektedir. Eski Türklerin dünya görüşünde ölen insanın ruhunun uçup gitmesine inanılması da bu nedenle oluşmuş ola-

bilir. Kut, kus monosyllablarının ilk kökü “Ku” olabilir ve -t, -s ek olarak ayrı anlamları sağlamaları mümkün (Eskeeva 2011:211).

Nitekim, neden Kazaklar en yakın insanlarına “*karğam*”, “*karğacım*” diye hitap ederler? Kazak bozkırlarında kargadan da başka güzel kuşlar bulunur. Ancak, sözlü ifadelerde “*karğam*”, “*karğacım*” diye başka kuş adları ile adlandırılmış kavramlara rastlanmamaktadır. Bunun sebebi nedir? Göktürklerde “karga” kutsal bir kuş – totem olmuştur (Seydimbek 1997:222). Karga güzelliğin işareti değil, sonsuzluğun, tokluğun, derin düşünceliliğin sembolü haline gelmiştir. Kazaklar bir kişiye darıldıklarında bir birine “bizim de elimize karga seslenir” yani bizi de Tanrı bağışlar veya elimize kut gelir diye, içlerinden sitem etmişlerdir. Genel olarak, karganın Türk halklarından, özellikle Kazak halkının dünya görüşüne yakın kuşlardan biri olduğu bilinmektedir. Sadece Kazak halkında karga ile ilgili birçok deyimle karşılaşabiliriz. Örneğin, *karga köklü Kazak* (İnsan insana akraba, halklar da birbiri ile bağlantılı denen anlamına gelir) veya *kargam*, *kargacım* (bu kavram en değerli, yakın insanlar arasında söylenir), *Karga boylu Kaztuğan* (Karga boyundan gelen Kaztuğan isimli halk şairi), *karga adım yer* (çok yakın yer) vs.

Kut kavramı ile ilişkili olan kuşun kurtarıcı karga olduğunu Türk-Moğol ve Proto-Türklerin sözlü edebiyatı ürünlerinden görülmektedir: Oyratlardaki “Jangar’ı kurtaran karga”; “Mançur Kağan’ı ölümden kurtaran karga”; “Vusunların kralı Kunmo’yu kurtaran karga” v.s. Karganın kutsallığını

anlatıcı inançlar da söz konusu iki kavramın yakınlığını kanıtlayabilir: “karga – yılbaşının habercisi”; “karga – Tanrı’nın Elçisi”; “karganın ele seslenmesi”; “karganın uçtuğunda insanın oturması” v.s. Ayrıca, karga ile kut kavramının anlamsal taraftan yakınlığını gösteren bilgilerin (atasöz ve deyimler) başlangıç anlamının Eski Türkler’den günümüze kadar değişmeden ulaştığını da görmekteyiz: “qarğaday bolıp” – karga gibi olarak; “qarğaday kezinen” – karga çağından; “bizding qolımızğa da qarğa sanğır” – bizim elimize de karga seslenir; “Karga boylu”; “karga adım”; “qarğa cüнди qattas, üyrek cüнди ottas” – akrabalık; “qarğa tamırlı” – karga kökenli v.s. (Seydimbek 1997:222).

Sakalar’dan varlığını sürdüren desenleme sanatı günümüzdeki Kazak Türklerinin el sanatında kendi yansımalarını göstermektedir. Bugünkü Kazak el sanatında “Tumar”, “Su”, “Tuyıq”, “Qaşqar müyiz” diye adlandırılmış desenleme türleri sırasında “Qarğa tuyaq” (Karga pençe) türünü de rastlamaktayız. “Karga pençe” desenlemesi kutu korumak amacıyla yapılır ve karga sembolünün kutu korumasına inanılır (Seydimbek 1997:222).

Kut ile karga sembolleri arasındaki mitolojik bağlantıyı ispatlamak için çalışmayı sadece Türk halkların dünya görüşüyle sınırlanmamak gerekmektedir. Onun için çok eskiden Türklerle komşu olan Tunguz dil grubundaki halkların folkloru da incelenmelidir. Tunguz dil grubundaki Kamçatkalılar, yani Sibiryaya halklarının biri İtelmenler dünya görüşünde kut kelimesine ses bakımından çok yakın olan “kuth” sözcüğü vardır. “Kuth”

kelimesinin manası “karga” demektir ve tercümesi “kap-kara” anlamına gelmektedir (Kruşanova 1990:140). İtelmenler’de bu kelimenin “kuthu” ve “kutha” gibi versiyonları da vardır. Karga İtelmenler’in totemi (kuthu) olmuştur ve onların kökü olarak sayılmıştır. Şu kaynağa göz atalım: “İtelmenlerin dünya görüşünde ruh ebedi sayılmış. Onların inancı tek Tanrıktan oluşmamıştır. İnançlarına göre, kendilerini kargadan yani Kutha’dan türetirler” (Kruşanova 1990:139). A.İ. Kruşanova’dan sunduğumuz bu parçanın devamında: “Kutkha’nın kargayla karşılaştırıldığı bu gerçek, onun totem kökenini göstermektedir” dediği karganın tanrısal özellikleri taşıdığını kanıtıyor (Kruşanova 1990:140). İtelmenlerin dünya görüşünde Kuthu, dünyayı yaratan mitik karga (kuş) ve Yaratan Tanrı olarak sayılmıştır. Bu kaynak Kazaklar’daki “Qarğa tamırlı Qazaq” (Karga kökenli Kazak) diyen deyim hatırlatır. Kazak sözlü edebiyatının eski ürünlerinden olmuş bu deyim Kazakların da kargadan türediğini anlatıyor. Coğrafi sınırları keşismeyen ve genetik olarak çok yakın olmayan Kazakların ve İtelmenlerin dünya görüşündeki bu ortak karga kavramını iyice incelememiz gerekmektedir.

Söz konusu halkın bir özelliği de, folklorlarının gelişmiş ve mitolojik efsane-hikâyelerinin çok olmasıdır. Efsanelerdeki ana karakterin çoğunun “Kutha” olduğu görülmektedir. İtelmenlerin dünya görüşünde dünya modeli üç kattan oluşur: gök, yer ve yer altı dünyası (Drevnetyurkskiy slovar’ 1990:149). Yukarı dünya “Kutha’ya” ait olmuş, orta ve alt dün-

yaya Pilyaçuç ve Gaeç hükmetmiştir. Yukarı dünyanın Kutha'ya ait olduğunu dikkate alırsak, Türk halklarının dünya görüşündeki Tanrı-Kut'un ya da Can-Kut'un gökyüzüne yükselmesi ile aynı olabilir. Öyleyse, insanın ölümünün onun canının uçmasıyla anlatılması boşuna değildir. Örneğin, Kül Tegin Anıtı'nda: *"kaygılanan halkınızı tapındırıp, uçup gittiniz, Tanrı'da yaşam, Kutsallık yaşadınız"* (Köl Tigin Yazıtı: güney-doğu) diye ifade mevcuttur. Bilge Kağan'ın taş anıtında da *"Bilge Kağan uçup gitti, mekânı yukarı Tanrı olsun"* diye yazılmıştır (Coldasbekov M., Sartkocaulı K. 2005:191, 263). Türklerin de "kut"u yani "can"ı Tanrı'nın verdiği bir emanet olarak saydıklarını ve insan bu hayattan geçtiği zaman Tanrı'nın "kut"u geri aldığına inandıklarını yazmıştık.

Resim 1: Kül Tegin'in baş heykeli

Kül Tegin'in baş heykelinde kuş figürü tasvir edilmiştir. Bu kuş Türk Kağanlarının sülalesinin totem işareti olmakla birlikte insanın gövdesinden uçan "canının" ya da "kut'un" sembolik görüntüsü de olabilir. Kuş tasviri sadece Kül Tegin Anıtında değil, onun gibi Türk devrinde yapılmış başka heykelerde de çokça karşılaşılmakta-

dır. Örneğin, kuş tasvirinin görüldüğü önemli anıtların biri – İltiş Kutluğ Kağan'ın anıtıdır. Anıtın kafasındaki tımağın (şapka) siperlik kısmında uçmak üzere olan bir kuş tasvir edilmiştir. Araştırmacılar heykellerdeki kuş tasvirini farklı sebeplerden dolayı çeşitlendirmiş ve yorumlamışlardır: kartal (Durmuş 2007: 42); semruk, atmaca (Ziene 2006: 84-90) vs.

647 yılında Batı Türk Kağanlığı kendilerinin sembolü olan "altın karga'yı" Tang İmparatorluğuna hediye etmiştir (Zuev 2002: 26). Zuev çalışmasında Kül Tegin'in alnındaki kuş tasvirinin "Güneş-Karga" olarak adlandırılmasının yanlış olmayacağını düşünmüştür. Araştırmacının bu fikrine göre, yukarıdaki Kül Tegin, Bilge Kağan ve Kutluğ Kağanların baş kısmında tasvir edilen kuş figürünü – karga olarak yorumlamamız mümkün olabilir.

Bizim incelememize göre bu kuş tasvirleri uzak-karga⁴ olabilir. Uzak-karga, uzun ömürlü kuşlardan biri olduğu bilinmektedir. Gerçekten de, halk arasında karganın üç yüz yıla kadar yaşadığına dair bir inanç vardır. Kazaklar'daki kendileri hakkında "uzakız – karga soylu Kazakız" dedikleri atasözü de bunu kanıtlamaktadır. Bu atasözü tarihimizde gizli kalan bir gerçeği aydınlatmaktadır. Böylece kargayı "can-kut" sembolizmi ile birlikte Türk Kağanlarının sonsuz hayat yaşamındaki murat-maksadı, büyük hayalinden doğan idealinin meyvesi olarak düşünürsek yukarıdaki düşüncemizi tamamlamış oluruz.

Amur halklarının, Kuzey Amerika Kızılderililerinin ve Çukçaların dünya görüşünde karga aydınlık ve ateşle

ilişkilendirilerek gösterilmiştir. Yakut Türkleri'nde kargadan türediklerine inanan boylar mevcuttur (Ögel 2010, I: 33). Eski Kızılderililer mitolojisi ve Çin efsanelerinde de karga gökyüzü, sema ve güneşle ilişkilendirilerek betimlenmiştir (Seydimbek 1997:220). İdil Bulgarlarının mitolojisinde Alp Karga kötülüğe karşı gelen kutsal kuş olarak tasvir edilmiştir. Türk halkları arasındaki Başkurtlar'da günümüze kadar "Karga Toy" adlı bayram devam etmektedir (Kayırbekov 2012:219). Bunlardan karganın ne kadar önemli yere sahip olduğunu görüyoruz.

Kuzey Amerika'daki Tlinkit, Atapaks kabilelerinde "el" kelimesinin bir anlamı "kargaymış" (Seydimbek 1997:220). Onlar tıpkı Paleosya (Amur) kabileleri gibi, kargayı aydınlığı ve suyu, toprağı, ateşi ve diğer iyilikleri yaratan bir güç, tüm iyiliklerin alameti olan kutsallık olarak düşünmüşlerdir. Onların dünya görüşünde karga alp bir kuş olarak bilinmiştir. İtelmenler kargayı kut ile karşılaştırsa, Kızılderililer kabileleri kargayı halk ile özdeşleştirmişlerdir. Halkın olduğu yerde hayat, kut-bereket, mal-mülk ve yaşam vardır (Frezer 1989:150).

İlk Çin tarih yazıcısı Sima Qian'in meşhur "Tarih: Hatıralarında" Vusun halkına düşmanlar saldırıp, tüm halkı katlettiklerinde, sadece bir çocuk diri kaldığı, onu bir kurt yetiştirdiği ve onun üzerinde et ısırın bir karganın uçtuğu hakkında ilginç bilgiler vermiştir (Taşağıl 2004:17). Türkolog K. Salğaraulı bu malumatı kendi çalışmasında: "Bütün bunlar dolaylı olarak anlatılan bozkır düşünce geleneklerinin neticesini gösterir. Gerçekten de, uçsuz bucaksız bozkırda hiçbir alet

olmadan ve yaya olarak dermansız kalmış aç bir insana ilk yiyeceklerini bulmaya yardımcı olan kurt ve karga olmuştur" diye yorumlamıştır (Salğaraulı 2007:122). Bu olayı Bahaeddin Ögel şöyle dile getirmektedir: "Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış" (Ögel 2010, I: 14). Benzeri olay Moğollarda da rastlanmaktadır. Budizmin ünlü kişilerinden Lama Jambel Jöngdui hakkındaki bir hikâyede annesi ile mağarada kalan çocuğa karga gagasıyla et getirerek besleyici karakteriyle tanınmaktadır (Jila 2006:166-167). Zuev'in sunduğumuz kitabında yer almış P. Daffina'nın fikrine göre Vusun "U-Sun" kelimesinin etimolojisi "karga nesilleri" anlamına getirdiğini yazmaktadır (Zuev 2002: 26). Ayrıca, L.N.Gumilyov'un "Eski Türkler" çalışmasında "Garga-Pur" adlı Batı Türk Kağanlığına ait kabile adı rastlanır. O kendi çalışmasında bu kavme iki kelimeden oluşmuş olan, "pur" – erkek (Fars dilinde), "garga" – karga (Türkçe) bir tanımlama vermiştir (Gumilyov 1994:158). Çin kaynaklarında Vusun halkını açlık döneminde Gökten gagasıyla et getirerek ölümden kurtaran da (kutkarga, Kut-Karga) karga diye belirtilmiştir. Buradaki "kutkar" kelimesi, Göktürk sözlüğünde herhangi bir tehlikeden kurtarmak, kurtulmak anlamına geldiğini göstermiştir (Drevnetuyrskiy slovar' 1969:473). Yani bu kelimeyi yukarıdaki "kut" ve "karga" kavramlarının köklerinin birleşmesinden oluşmuş olabilir diye yorumlayabiliriz. Karganın kurtarıcı karakteri çok eskiden bellidir (Özbaş 2010). Bu bahsedilen kaynaklara göre, karga to-

teminin ayrıca özel öneme sahip olduğu görülmektedir.

Saka devrinde karga tasviri heykeltıraşlık sanatında görülmektedir. Almatı şehri yakınlarında tesadüfen bulunmuş Sakalar devrine ait bir şamdan bu fikri destekleyen görüntüleri sunmaktadır.

Resim 2: Saka devrine ait rituel şamdan

Şamdanın ortasında kurbanı sunulmuş dağ keçisi, iki yanında ağızları geniş şekilde açmış olan iki karga (kurt), onların yanında iki karga, etraflarında ise on altı pars (leopard) tasvir edilmiştir. Bu şamdan İmangali Tasmağambetov'in "At Calındağı Örkeniyet" adlı kitabında bulunmaktadır. Bu kitapta "karga, sonsuz ve derin düşüncenin işareti, ömür ve ölümün arasındaki ara bağlantıdır" şeklinde kurban tabağındaki karga tasvirine tanımlama yapılmıştır (Tasmağambetov 2003: 22). Bu şamdandaki tasvir Buryat halklarının mitolojisindeki heybetli güç Guçin-Gurbu-Gorbsen-han'ın saygısına kesilen kurban etinden üç karga gagalarsa, ruhlar memnun olacağına inanan bir efsane (Seydimbek 1997:220) ile uyum sağlamaktadır.

Karga tasvirinin nitelikleriyle ilgili kaynaklar soy bilim efsaneleri ile sınırlanmamıştır. Mançurlar'da Kağa-

ni ölümden kurtaran karga hakkında efsane de mevcuttur. Sibiryâ bölgesinde yaşayan halkların inancında karga bugüne kadar kutsal sayılmaktadır. Sahalar'ın Hangalas ve Şor kavimlerinde "Karga" isimli boy vardır. Kazakların Kerey boyunun adı "kara", "karga" anlamı ile ilişkili olduğunu Reşideddin'in, G.N. Potanın'ın çalışmaları arasında bulunan efsanelerde verilmiştir (Seydimbek 1997:220). Altay dilleri grubundaki halkların çok eski zamanlardan beri kargayı kutsal saydıkları da bizim fikrimizle bağlantılı olduğunu gösterir. Ama Türk inancında kutla birlikte hatırlanan karga İslamiyetin etkisiyle olumsuz anlamları taşımaya dönmüştür (Sax 2006, Özbaş 2010).

Sonuç

Kut kavramının Eski Türk, Doğu Halkları ve Kızılderililerin dünya görüşünde, mitolojisinde can ve baht, zenginlik, rızık anlamlarında tanındığı bir gerçektir. "Kut" ile "kuduk" anlamsal olarak yakın kavramlardır. Türk halkları Kut kelimesinin olumlu imajından dolayı şahıs isimlerini de oluşturmuşlardır. Kut kelimesi tüm Türk topluluklarında kullanılmakta olup onun olumlu anlamı değişmemiştir.

"Karga" ve "kut" kavramlarının Türk halklarının dünya görüşünde kutsal tasvirler olduğu bellidir. Kargayı Türk halkların, yanı sıra çeşitli bölgelerde yaşayan eski halklar da (Çinliler, Kızılderililer, Sibiryâ halkları vs.) kendi dünya görüşlerine yakın olarak saymışlardır. Sibiryâ'da yaşayan İtelmenler'de Kutha ile karga (Kutha-Karga) aynı anlamda kullanılmıştır. Makalede sunduğumuz ör-

neklere dayanarak “karga'nın” birçok eski halklarda totem olduğunu ve onların dünya görüşünde önemli bir yeri olan “kutsallık sahibi” gibi kavramla tanındığı belirtilebilir. Halkın sözlü edebiyatında “baht kuşu”, “baht konmak” gibi olumlu kavramlar vardır. “Uçmak” ve “konmak” kelimesi sadece uçabilen varlıklara söylenir. Türk halklarının bah-kut'u (baht) belli bir kuşla ilişkilendirdikleri bellidir. Karga ve kutla ilgili birçok kaynak inceledikten sonra kuşlar arasında karganın eski halklarda kutla bağlı olarak tanınmakta olduğu sonucuna varabiliriz.

NOTLAR

- 1 19. yüzyılda yaşamış ünlü Kazak şairi
- 2 Cengiz Han soyundan gelen Abılay Hanın torunu.
- 3 Kuzey Kazakistan'ın bölgesi
- 4 Uzak kelimesinin Kazak dilindeki anlamı, kargaya benzer bir kuş, ekin kargasıdır

KAYNAKLAR

- Akalın, Sami. *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993.
- Amurskiye evenki: *Bol'şıye Problemi Malogo Etnosa*, Sbornik Nauçnih Trudov, Hzl. Prof. G.V. Bikovoy, Baskı.1, Blagoveçensk, BGPU, 2003.
- Coldasbekov, Mırzatay. *Asıl Arnalar*, Almatı, “Kültegin”, 2012.
- Coldasbekov M., Sartkocaulı K., *Orhon Eskertkişterinin Tolık Atlası*, Astana, Kültegin, 2005.
- Drevnetyrkskiy Slovar'*, Leningrad, Nauka, 1969.
- Durmuş, İlhami. “Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kagan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları”. *Gazi Türkiyat* 1, (2007): 35-58.
- Ergin, Muharrem. *Orhon Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
- Eskeeva M.K., *Köne Türki Cazba Muralarının Lingvofilosofiyalik Negizi*, Astana, Samarka, 2011.
- Frezer D.D., *Folklor v Vetxom Zavete*, Moskva, 1989.
- Gumilyov L.N., *Köne Türkter*, Almatı, Bilim, 1994.
- Jila, Namu, “*Myths and Traditional Beliefs about the Wolf and the Crow in Central Asia*.”

- Examples from the Turkic Wu-sun and the Mongols*, Asian Folklore Studies”, 65, 2006.
- Kayırbekov B., *Mir Koçev'ya*, Moskva, yy, 2012.
- Kayırken T.Z., *Köne Türki Eskertkişterindegi Kitay Cazbaları*, Pavlodar, “Brand print” yayınları, 2010.
- Kazakistan Ulttıq Entsiklopediyası*, haz. B. Ayağan, Almatı, 2004.
- Kazak Tilining Tüsindirme Sözdigi*, Calpı redaksiyasın basqarğan T.Canuzaqov, Almatı, 2008.
- Kruşanova A.İ., *İstoriya i Kul'tura İtelmenov İstoriko-Etnografiçeskiye Oçerki*, Leningrad, Nauka, 1990.
- Kirişçiöglü, Fatih. “Saha (Yakut) Türklerinin Kut-Sür İnancı” (29 Nisan 2010) 12 Temmuz 2014. <http://turkoloji.cu.edu.tr>
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi* (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar), I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi* (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar), II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Özbaş, Mustafa. “Kurtarici Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü”. *Milli Folklor* 88 (2010): 57-65.
- Potapov L.P., *Umay — Bococtvo Drevnih Tyurkov v Suvete Etnografiçeskih Dannih*. Tyurkologičeski Sbornik, Moskva, Nauka, 1973.
- Roux, Jean-Paul. *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara 2011.
- Salğaraulı, Koysığara. *Türükter*, Astana, Kültegin, 2007.
- Sax, Boria. *Toplumun Aynasında Karga*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Seydimbek, Akseleu, *Kazak Alemi*, Almatı, Sanat, 1997.
- Tasmagambetov, İmanğali. *At Calındağı Örkeniyet*, Almatı, Berel, 2003.
- Taşağıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III – M.S. X. Asır)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.
- Taşağıl, Ahmet, *Gök-Türkler*, III Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*, Yıldız, Dil ve Edebiyat Dizisi: 1, İstanbul, Kitap Matbaası, 2003.
- Troçanskiy V.F., *Evolyutsiya Çernoy Veri u Yakutov'*, Kazan, Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta, 1902.
- Vasileviç G.M., *Evenkiysko-Ruskiy Slovar'*, Moskva, Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1958.
- Ziene, Peter, “Moğolistan'daki Eski Türk İmparatorlukları”, *Cengizhan ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2006.
- Zuev Ya.A., *Raniye Turki: Oçerki İstorii İ İdeologii*, Almatı, “Dayk-Press”, 2002.